

Het cordon sanitaire gewikt en gewogen. Burgers tussen instrumentele pragmatiek en democratische principes

Koen Abts

1. Inleiding

West-Europa is verdeeld over de omgang met radicaalrechts. Terwijl in de jaren 1980 elke samenwerking unaniem verworpen werd, schipperen de West-Europese partijsystemen sinds de jaren 1990 tussen een inschikkelijke en een repressieve aanpak van radicaalrechtse partijen. Aan de ene zijde wordt in Italië, Oostenrijk en Denemarken een agonistische strategie van beleidscoöptatie en samenwerking gevolgd. De radicaalrechtse uitdager wordt hier aanvaard als een normale tegenstander die met evenveel recht als alle andere partijen deelneemt aan de politieke strijd én toegang heeft tot het bestuur. Zo wisten *Alleanza Nazionale*, *Lega Nord*, *Freiheitliche Partei Österreichs* en *Dansk Folkparti* hun electorale succes in bestuursdeelname om te zetten. Aan de andere zijde volgen de gevestigde partijen in Frankrijk en België een antagonistische strategie van 'Ausgrenzung' die de extreemrechtse uitdager apart plaatst als een politieke vijand. Meer concreet schakelt de isolatiestrategie systematisch elke politieke samenwerking met het *Front National* en het *Vlaams Belang* (VB) uit, wat deze partijen *de facto* uitsluit van de uitvoerende macht (Dézé 2004; Kestel & Godmer 2004; Art 2007; De Lange 2007). In Vlaanderen is de politieke uitsluiting van het VB formeel vastgelegd in het roemruchte *cordon sanitaire*. In dit in 1989 afgesloten protocol engageren de gevestigde partijen zich uitdrukkelijk om met het VB op geen enkele wijze en op geen enkel bestuursniveau politieke initiatieven, afspraken en akkoorden te sluiten, laat staan een bestuurscoalitie te vormen zolang de partij niet volmondig de discriminatie van bepaalde bevolkingsgroepen afzweert (De Witte 1997, 173; Damen 2001, 91-92; Jacobs & Rummens 2003, 55-56).

Hoewel het Vlaams Belang nooit bestuursverantwoordelijkheid heeft kunnen opnemen, hebben de effectiviteit en de legitimiteit van het cordon sanitaire – zeker tot 2007 – regelmatig ter discussie gestaan. Ten eerste was de

publieke opinie sterk verdeeld. In 2007 was iets meer dan de helft van de Vlamingen tegen het cordon sanitaire (Rink, Swyngedouw & Abts 2008, 33). Ten tweede was er lange tijd onenigheid bij politici en wetenschappers over de aangewezen strategie tegenover extreemrechts en werd de isolatiestrategie als dusdanig dan wel de inhoud ervan lange tijd openlijk gecontesteerd, hoewel geen enkele Vlaamse partij ooit het onderlinge engagement effectief doorbroken heeft (vgl. Downs 2001). Vanaf 2007 heeft de dalende electorale relevantie van het Vlaams Belang het publieke debat over de effectiviteit, de legitimiteit en de inhoudelijke reikwijdte van het cordon sanitaire aanzienlijk getemperd, hoewel er nog steeds opflakkerende discussies zijn in Vlaanderen en Wallonië (vgl. Geysels, de Lange & Fennema, 2008; Rondas 2011; Devisch, 2011; Geysels 2011). Meer algemeen blijft de kwestie van het cordon sanitaire relevant omdat de aanwezigheid van extremistische uitdagers keer op keer het democratische dilemma van 'tolerance of the intolerant' aan de orde stelt. In het normatieve debat keren in feite twee fundamentele vragen steeds terug: wat is de beste strategie om de omvang en de invloed van de extremistische uitdaging in te perken; en in hoeverre moet en kan een democratie tolerantie voor politiek extremisme opbrengen (vgl. Van Donselaar 1995; De Witte, 1997; Pedahzur 2003; Eatwell & Mudde 2004; Minkenberg, 2006; Art 2007; Bale 2007; Capoccia 2007; Rummens & Abts 2008). Aangaande het cordon sanitaire is het opvallend dat wel de effecten van de isolatiestrategie onderzocht zijn (vgl. van Spanje & van der Brug, 2007), maar dat er geen systematisch onderzoek naar het alledaagse denken over deze kwestie is verricht. Dit artikel wil deels aan deze onderzoekslacune tegemoetkomen door de vaststellingen te rapporteren van een kwalitatief onderzoek op basis van diepte-interviews bij kiezers in Antwerpen. In dit exploratieve onderzoek staan niet de politieke discussie of het normatieve debat centraal, maar wel de publieke opvattingen over de politieke uitsluitingsstrategie. Op het moment dat het Vlaams Belang de grootste partij van het land was, hebben we nagegaan *wat* burgers denken over het cordon sanitaire en *hoe* burgers hun houding tegenover de isolatiestrategie en mogelijke bestuursdeelname van het VB staven. Uit de resultaten blijkt dat het gehele debat – zeker wanneer er sprake is van een electoraal sterke extremistische uitdager – schippert tussen pragmatiek, strategie en principes. Hoewel het debat over het cordon sanitaire anno 2013 minder hevig is en allicht anders gestructureerd is ten gevolge van de sterk gedaalde electorale en politieke invloed van het Vlaams Belang, blijft de analyse toch relevant. De resultaten geven immers inzicht in de strategische en principiële argumentatiekaders die kiezers gebruiken om de relatie tussen politiek extremisme en democratie te duiden. Het illustreert hoe de pragmatische en strategische visies sterk bepaald worden door de definitie die burgers geven van de partij en door hun inschatting van de risico's verbonden met haar bestuursdeelname, terwijl bij de principiële argumentaties de reikwijdte van de isolatiestrategie alsook de betekenis van democratie de wezenlijke inzet is.

2. Het cordon sanitaire ter discussie

In het politieke debat worden heel wat argumenten ingezet voor en tegen de isolatiestrategie. Aan de ene kant verwerpt het VB het cordon sanitaire om vier verschillende redenen. Ten eerste is het cordon sanitaire de 'politieke levensverzekering van links'. Het is louter strategische machtsberekening die de linkse partijen bestuursdeelname moet verzekeren én het VB van de macht moet houden. Ten tweede is het cordon een ondemocratische maatregel die de grootste partij, dus de democratie, buitenspel zet. Ten derde sluit de maatregel een betekenisvol deel van het electoraat uit en is het cordon het 'symbool van politieke correctheid' dat een reeks grieven en samenlevingsproblemen onbespreekbaar maakt. Ten vierde is het cordon het 'protocol van de haat' dat het VB en zijn kiezers het slachtoffer maakt van een heuse hetze en van grenzeloze intolerantie (VBM 2001(5), 20-21; VBM 2002(5), 6; VBM 2003(6), 22-23; VBM 2006(4), 14-15). Aan de andere kant stellen ook maatschappijbetrokken wetenschappers met uiteenlopende argumenten het cordon sanitaire ter discussie, hoewel dit niet altijd betekent dat ze ook effectief pleiten voor samenwerking met extreemrechts. Ten eerste is het VB, aldus sommige analyses, te groot geworden voor het cordon, waarbij de strategie onnodig het handelen van de gevestigde partijen beperkt en al te veel tot complexe en ondaadkrachtige besturen leidt (Stouthuysen 1996). Ten tweede versterkt het cordon sanitaire het outsider-*imago* en de populistische aantrekkingskracht van het VB (Mouffe 2005; De Vos 2006). Ten derde ontzegt de maatregel het VB de politieke invloed die de partij via de stembus eigenlijk verdient. In het bijzonder zorgt het cordon ervoor dat het rechts-conservatieve electoraat onvoldoende aan bod komt en dat bepaalde kwesties onbespreekbaar zijn (Maddens 2004). Ten vierde classificeert men de isolatiestrategie als een politiek zwakgebod om het open en inhoudelijk debat met het VB niet te moeten aangaan (Van der Brug & Fennema 2002; Verbeeck 2003). En ten vijfde wordt de uitsluitingspolitiek als een antidemocratische maatregel gezien, omdat die een niet-tolereerbare inperking van het recht op vrije meningsuiting is (Fennema 1997; Groot 2001; Mudde 2003). Al deze auteurs lijken de legitimiteit en/of het nut van het cordon sanitaire in vraag te stellen omdat het de normale werking van de democratie en het vrije publieke debat verstoort of een betekenisvolle bijdrage levert aan het electorale succes van het VB. In dit laatste geval lijkt de redenering te zijn dat de repressieve aanpak van een antisysteempartij ervoor zorgt dat de interne tegenstellingen tussen radicalen en extremisten geneutraliseerd worden; dat de partij onvoldoende gedwongen wordt haar voorstellen te matigen; dat de partij het populistisch protestmonopolie kan verwerven en zich kan blijven concentreren op belofteopbod en stemmenmaximaliserende campagnes omdat ze toch nooit beleid zal moeten voeren; en dat het de centrifugale electorale competitie alleen maar versterkt (vgl. Sartori 1976; Deschouwer 2001; Capoccia 2007; Mudde 2007; van Spanje & van der Brug, 2007). David Art (2007, 334-335) argumenteert echter dat de uitsluitingsstrategie op drie manieren een rem kan zetten op de electorale groei van de extremistische partij. Ten eerste

kunnen instrumentele kiezers hun stem op zulke partij zien als een ‘verloren stem’ omdat ze op voorhand weten dat de partij geen bestuurskansen zal krijgen. Ten tweede kan de publieke brandmerking als illegitieme en ongeloofwaardige partij nogal wat gematigde kiezers afschrikken om hun steun te geven aan de extremistische partij. En ten derde beperkt de isolatiestrategie het vermogen om ambitieus en bekwaam politiek personeel te rekruteren, aangezien de extremistische partij toch geen vooruitzicht op een interessante carrière kan bieden. De Vlaamse situatie toont echter aan dat de strategie van non-coöperatie evengoed een vliegwieltje dan een rem op de groei van extremistische partijen kan zijn en dat een stringente politiek van *Ausgrenzung* alleen de electorale aantrekkingskracht van extremistische partijen ondermijnt wanneer ontevreden kiezers een geloofwaardig en legitiem partijalternatief hebben en op democratische wijze hun ontevredenheid kunnen uiten (Rummens & Abts, 2008: 525-530). Daarnaast argumenteren de inhoudelijke verdedigers van het cordon sanitaire dat een inschikkelijke strategie het verwerpelijke gedachtegoed van extreemrechts dreigt te legitimeren en de democratische cultuur dreigt te ondergraven. Hun uitgangspunt is dat het VB geen agonistische tegenstander is, maar een antagonistische vijand wiens ideologie van ‘eigen volk eerst’ de fundamentele waarden van vrijheid, gelijkheid en non-discriminatie niet respecteert. Zo zou de ideologie van de partij berusten op een etnisch-culturele notie van het ware volk en bepleit ze niet alleen de ongelijke behandeling van vreemdelingen, maar tracht ze ook een homogeniserende visie op te dringen die het Andere uitsluit. Deze substantiële argumentatie die stoelt op de idee dat politiek begrensd wordt door constitutioneel recht lag ook ten grondslag aan de oorspronkelijke instelling van het cordon sanitaire die de partij veroordeelt omwille van de strijdigheid van hun zeventigpuntenprogramma inzake immigratie met de Europese Verklaring voor de Rechten van de Mens. Volgens deze logica wordt het verlaten van de isolatiestrategie gezien als een democratisch zwakgebod, aangezien het een partij tot de macht zou toelaten die de fundamentele democratische uitgangspunten en de mensenrechten miskent (Jacobs & Rummens 2003; Abts & Rummens 2005; Rummens 2006; Rummens & Abts 2008; Geysels, 2011).

Het maatschappelijke debat over de effectiviteit en legitimiteit van de isolatiestrategie toont aan dat er heel wat argumenten van verschillende orde ingezet worden om het cordon sanitaire te verwerpen dan wel te verdedigen. Ten eerste wordt de maatregel als een strategisch wapen in de competitie tussen partijen beschouwd, waarbij de (in)effectiviteit van het cordon sanitaire inzet van debat is. Tegelijkertijd blijkt uit de geschetste argumentaties dat de motieven om het VB te marginaliseren dan wel te integreren niet louter van strategische aard zijn, maar dikwijls gebruik maken van democratische referenties. Zo valt het op dat de evaluatie van de legitimiteit van het cordon sanitaire in sterke mate bepaald wordt door de verschillende visies op de inhoud en de reikwijdte van het cordon sanitaire en op de betekenis van democratie (Rummens & Abts, 2008; vgl. Fennema 1997, 2000; Fox & Nolte 2000; Cram 2007). Aan de ene kant ziet de *procedurele* benadering een democratie in essentie als een reeks van procedures

waarbinnen partijen strijden om macht, waarbij alle meningen en partijen getolereerd worden zolang ze de procedurele spelregels gehoorzamen. De aanhangers van de procedurele democratie achten het dan ook niet gepast dat politieke tegenstrevers met repressieve middelen bestreden worden of door een cordon sanitaire geïsoleerd worden (Fennema 1997; Buijs & Fennema 1998; Fennema & Maussen 2000). Aan de andere kant verwijst democratie in de *substantieve* benadering niet alleen naar procedures, maar is het altijd ook een regime dat bepaalde waarden dient na te leven en te handhaven. In deze optiek wordt geëist dat alle politieke partijen de fundamentele waarden van vrijheid, gelijkheid, respect en verdraagzaamheid onderschrijven en dat de tolerantie tegenover de verklaarde vijanden kan beperkt worden wanneer deze waarden bedreigd worden. Dit laatste impliceert dat een cordon sanitaire tegen en juridische vervolging van politiek extremisme een aanvaardbare beheersingsstrategie is (vgl. Pedahzur 2003; Abts & Rummens 2005; Art 2007; Capoccia 2007; Rummens & Abts 2008).

3. Onderzoekopzet en onderzoeksvragen

Omdat er heel wat pragmatische en principiële argumentatiekaders mogelijk zijn, gaan we in deze studie na hoe individuele burgers het cordon sanitaire percipiëren en evalueren en hoe zij hun mening over een mogelijke bestuursdeelname van het VB vormgeven en rechtvaardigen. Hiertoe werd gebruik gemaakt van *diepte-interviews* waarbij de respondenten systematisch geselecteerd en benaderd werden via de methode van *random walk*. Opgelegde quota op het vlak van geslacht, leeftijd en stemgedrag bepaalden de samenstelling van de steekproef. In totaal werden veertig interviews bij de respondenten thuis afgenomen. In bijlage 1 is een beschrijving van de ondervraagde respondenten opgenomen op het vlak van woonplaats, geslacht, leeftijd, beroep, opleiding en burgerlijke staat. Het betreft 24 vrouwen en 16 mannen met een leeftijd tussen 18 jaar en 76 jaar. De steekproef bestaat uit 3 huisvrouwen, 21 beroepsactieven, 4 studenten, 3 werklozen, 2 mensen op ziekteverlof, 1 zelfstandige en 7 gepensioneerden. Naar opleiding is de verdeling als volgt: 14 technisch of beroeps-secundair onderwijs; 9 algemeen secundair onderwijs en 17 hoger onderwijs. Alle diepte-interviews vonden plaats in de periode november – december 2004 in de stad Antwerpen en twee residentiële randgemeenten, meer bepaald Schoten en Brasschaat. Aangezien we de opvattingen van de VB-kiezers willen vergelijken met de andere kiezers, kozen we in het onderzoekopzet voor een gelijke vertegenwoordiging van beide populaties. Aan de ene kant werden twintig VB-kiezers geïnterviewd, dit zijn kiesgerechtigde burgers die bij de lokale verkiezingen van 2000 op het Vlaams Blok gestemd hadden. Aan de andere kant werden evenveel andere kiezers geïnterviewd die toen niet op de extreemrechtse partij gestemd hebben maar op een andere partij (AP). Deze verzameling van AP-kiezers fungeert als een vergelijkingsgroep, wat het mogelijk maakt te achterhalen wat specifiek en

betekenisvol is voor de groep VB-kiezers. In de rapportering worden beide groepen apart beschreven en wordt nagegaan in hoeverre en op welke wijze hun interpretatieve repertoires en argumentatiekaders van elkaar verschillen. Met het oog op de kwalitatieve dataverwerking werden alle interviews, die gemiddeld anderhalf uur duurden, op band opgenomen en volledig uitgetypt. Voor de codering, ordening en synthetisering van de gegevens werd gebruik gemaakt van het programma *Atlas-Ti*. In de voorstelling van onze resultaten worden bepaalde interviewfragmenten gebruikt als illustraties van analytische conclusies. In dit artikel gaan we na welke argumentatiekaders onze respondenten gebruiken om een maatschappelijke kwestie zoals het cordon sanitaire te interpreteren (Art 2006, 35). Uit de analyses zal blijken dat één en dezelfde respondent vaak meerdere frames hanteert om het cordon sanitaire te evalueren. Dit impliceert dat we eerder een typologie van argumentatiekaders presenteren dan een opdeling van exclusieve groepen van individuen.

Inhoudelijk werden zowel de VB-kiezers als de AP-kiezers ondervraagd over hun houding tegenover het cordon sanitaire en een deelname aan het bestuur van het VB. Er werd telkens een hoofdvraag gesteld, waarna diverse mogelijke deelvragen konden worden gesteld, wanneer een specifiek aspect onvoldoende aan bod kwam. Zonder de diversiteit van opvattingen binnen de onderscheiden groepen uit het oog te verliezen, gaan we in onze analyse vooral na of en op welke wijze de opvattingen van het VB-electoraat met betrekking tot deze thema's afwijken van de rest van het electoraat. Ten eerste gaan we na hoe beide groepen het cordon sanitaire definiëren. Ten tweede bekijken we welke argumentatiekaders ze gebruiken om de uitsluitingsstrategie te verdedigen dan wel te verwerpen. En ten derde onderzoeken we welke verschillen er tussen beide groepen zijn op het vlak van interpretaties en argumentaties.

4. De strijd om de definitie: intentie en reikwijdte

Elk symbolisch conflict is een discursieve strijd om de legitieme perceptie van de sociale werkelijkheid (Bourdieu 1985). Uit de diepte-interviews blijkt dat kiezers het cordon sanitaire heel verschillend definiëren, waarbij de omschrijving op basis van twee criteria opgebouwd wordt: de *intentie* en de *reikwijdte* van de maatregel. De intentie verwijst naar de achterliggende motivatie en functie die mensen toewijzen aan de uitsluitingsstrategie. Zo kan het cordon sanitaire als een strategische of principiële kwestie geïnterpreteerd worden. De reikwijdte verwijst naar het bereik van het cordon sanitaire. Is het een maatregel die zich alleen richt op het VB-als-partij of viseert het tevens de electorale achterban van de partij? De VB-kiezers interpreteren het cordon vrijwel eensluidend als een platte machtsstrategie die zowel het VB als zijn kiezers treft. In hun ogen heeft het cordon niets te maken met principes, maar is het in de eerste plaats een berekende zet van de gevestigde partijen om de eigen greep op de macht te hand-

haven en om het VB onschadelijk te maken, waarbij onderstreept wordt dat deze strategie tegelijkertijd de belangen en waarden van het VB-electoraat buitenspel zet en monddood maakt. Binnen het AP-electoraat leven er meerdere definities. De ene strekking ziet het cordon vooral als een instrumentele strategie die het VB van elke machtsdeelname en politieke invloed moet uitsluiten; een andere strekking beschrijft het cordon eerst en vooral als een principiële stellingname tegen een verwerpelijke partij waarvan de ideologie onverzoenbaar is met de wereldbeelden van de andere partijen en/of met de principes van de gastvrije en democratische samenleving. Opvallend is dat bijna alle geïnterviewde AP-kiezers argumenteren dat het cordon de VB-kiezers niet viseert, hoewel sommigen toch stellen dat de maatregel in de praktijk enig nadeel berokkent aan deze groep van kiezers. Vooral de uiteenlopende invulling van de intentie van het cordon sanitaire maakt dat de groep van AP-kiezers intern verdeeld is in hun beoordeling van de effectiviteit en legitimiteit van de maatregel, waarbij opgemerkt dient te worden dat een verwerping van de uitsluitingspolitiek niet noodzakelijk impliceert dat men bestuursverantwoordelijkheid wil geven aan het VB.

In dit artikel gaan we na hoe beide kiezersgroepen hun houding tegenover het cordon en een mogelijke bestuursdeelname van het VB uitdrukken. De diepte-interviews tonen eerst en vooral aan dat kiezers in hun betogen omtrent het cordon sanitaire terugvallen op strategische, affectieve en principiële argumenten (vgl. Weber 1968, 1-7). Ten eerste wordt de houding in *strategische* argumentaties gestuurd door een doelrationele afweging van de effectiviteit van het cordon sanitaire, waarbij weloverwogen de strategische doelstellingen van de maatregel voor ogen gehouden worden en gekeken wordt naar de electorale en beleidsmatige gevolgen van de keuze vóór of tegen het cordon sanitaire en een mogelijke extreemrechtse bestuursdeelname. Ten tweede blijkt dat kiezers niet altijd even bewust vooraf hun keuze overdenken, maar heel emotioneel kunnen reageren op extreemrechts. In het geval van *affectieve* reacties roept het cordon en een mogelijke VB-bestuursdeelname gevoelens van vernedering, angst, twijfel en hoop op. En ten derde wordt de houding tegenover het cordon niet alleen bepaald door strategische of affectieve motieven, maar ook door *principiële* of waarderationale overtuigingen. In dit geval duidt men het eigen standpunt als een principiële kwestie, waarbij vrijwel iedereen een beroep doet op democratische waarden. Welke inhoud de strategische, affectieve en principiële argumentaties krijgen en wat de raakpunten en verschillen zijn tussen de VB-kiezers en AP-kiezers is het voorwerp van de volgende paragrafen.

5. De effectiviteit van de uitsluitingsstrategie: tussen strategie en affectie

De praktische, electorale en beleidsmatige gevolgen blijken bij omzeggens alle kiezers voorname criteria te zijn om het cordon sanitaire en een mogelijke bestuursdeelname van het VB te evalueren. Ten eerste wijzen alle VB-kiezers

op de negatieve consequenties van het cordon. Velen vinden dat de partij een kans op bestuur verdient. Een kleine groep VB-kiezers is daarentegen wel rabiataat tegen het cordon sanitaire, maar pleit toch niet voor een deelname aan de macht. Hun stelling is dat een zweeppartij vanuit de oppositie meer invloed kan uitoefenen op de publieke opinie en de politieke agenda. Ten tweede wegen ook nogal wat AP-kiezers doel tegen middel af, waarbij een tweespalt naar voor komt. Enerzijds pleit een groep voor de afschaffing van het cordon sanitaire, omdat de isolatiestrategie niet effectief en zelfs contraproductief is. Hoewel deze respondenten niet geheel gerust zijn in de bestuursdeelname van het VB, zien zij coöptatie als het enige overblijvende middel om het VB te bestrijden. Anderzijds wijst een even grote groep van AP-kiezers op de mogelijke perverse gevolgen van bestuursdeelname van het VB om het cordon juist te handhaven.

5.1. Het cordon sanitaire leidt tot slecht bestuur (VB-kiezers)

Onder de VB-kiezers is een prominent argument dat het cordon sanitaire leidt tot *ondekelijk bestuur* dat visie en daadkracht mist. Volgens hun redenering verplicht de uitsluitingsstrategie ideologisch tegengestelde partijen om onsamenvangende en onwerkbaar bestuurscoalities te vormen, wat de oorzaak is van permanent gekibbel, beleidsimmobilisme en *slecht beleid* (P74; P77). De weerstand van de meeste VB-kiezers tegen het cordon sanitaire is echter niet alleen een vorm van protest tegen het huidige bestuur, maar ook een keuze vóór een alternatieve bestuurspartij en vóór een ‘ander en beter’ beleid. Het cruciale argument is dat het VB eindelijk *de kans* moet krijgen om zich te bewijzen. Bij één groep resoneert in deze roep een populistisch appel, aangezien het expliciet de *hoop op verandering* uitdrukt. Deze VB-kiezers verwachten namelijk dat een bestuur met het VB effectief zal leiden tot een betere politiek die daadwerkelijk luistert naar het volk en die eindelijk oplossingen brengt voor de echte problemen (P64; P60). Een andere groep is er echter niet zozeer van overtuigd dat alles anders zal zijn, maar vindt dat het VB niet veroordeeld mag worden zolang de partij de kans niet heeft gekregen om zich te bewijzen. “*Het kan meevallen, het kan tegenvallen. Maar laat ze het eens bewijzen*” (P37). Hun pleidooi voor bestuursdeelname berust op nuchtere eliminatie en op een dubbele pragmatiek. Enerzijds beschouwt men het VB als de enige partij die nog nooit de macht gehad heeft en het enig overblijvende politieke alternatief; anderzijds ziet men de bestuursdeelname van extreemrechts als een *berekend risico*. Men verwacht niet te veel negatieve gevolgen, omdat het VB toch nooit alleen de macht zal uitoefenen en omdat men vertrouwt op de matigende werking van de coalitiepartners en de democratische controlemechanismen. “*Het zal zo erg niet zijn als het misschien lijkt*”, klinkt het (P74).

Als je ziet hoe dat een cordon werkt vandaag. Dat is de prijs die je moet betalen om één partij te vermijden dat die in de regering komt. Dat vind ik *geen goed beleid* en dat vind ik absoluut niet luisteren naar uw burgers. Ik geloof niet dat een regering goed draait met zes

partijen. Dan spreken we pas van antipolitiek (...). Ik denk dat wanneer dat ooit gebeurt, dat het Blok eigenlijk helemaal *niet zo'n kwaad kan* als dat de meeste mensen eigenlijk denken. Ik denk dat die op *veel vlakken voor progressie* zouden kunnen zorgen. En ja, dan is het voor de vlakken dat ze eigenlijk voor achteruitgang zouden zorgen maar aan die andere twee partijen om daar de *buffer* te spelen.

(P74: VB-kiezer uit Schoten)

Antwerpen wordt bestuurd door een coalitie die met *haken en ogen* aaneenhangt. Als er vier of vijf partijen bij betrokken zijn dan is er altijd *gehakketak* en *discussie* tot en met. De ene wilt zo, den andere wilt zo. Dan is er geen overeenkomst. Maar ze hebben altijd het Vlaams Blok erbuiten gehouden.

(P77: VB-kiezer uit Schoten)

Het Vlaams Blok zegt: 'wij gaan dat doen'. Awel, laat ze het *bewijzen*. Geef ze een *kans* om het te bewijzen. Dat kan tegenslagen, maar dat kan ook meevallen.

(P37, VB-kiezer uit Brasschaat)

Ja, omdat ik eigenlijk toch wel eens wil zien, voor de *aardigheid* misschien, hoe dat het zou zijn als zij eens aan de macht komen omdat je de andere partijen eigenlijk zo al kent. Je wilt toch wel eens zien of ze het eigenlijk *kunnen waarmaken* wat ze zeggen.

(P29, VB-kiezer uit Brasschaat)

Hoewel een grote meerderheid VB-kiezers de partij in het bestuur wil, pleiten twee VB-respondenten om strategische redenen toch voor een structurele oppositie. Deze groep blijft het VB zien als een *signaalpartij* of *zweeppartij*, die als voornaamste doel heeft invloed uit te oefenen op de publieke opinie en op het beleid. Dit type respondent wil dat de partij vooral de politieke agenda beïnvloedt, maar *twijfelt* toch aan de slaagkansen en/of wenselijkheid van een bestuursdeelname van het VB. Zij vrezen dat VB zich aan de macht zal verbranden en geloven dat bestuursdeelname automatisch tot electorale zelfvernietiging zal leiden, wat impliceert dat ook belangrijke kwesties van de politieke scène dreigen te verdwijnen (P75). In hun ogen is het daarom effectiever dat het VB radicaal oppositie blijft voeren.

Je ziet dat ze stilaan verplicht worden met het Vlaams Blok rekening te houden. Dus ik denk, eerlijk gezegd, dat de situatie die we nu hebben, dat het eigenlijk de *perfecte situatie* is. Want ik denk eens dat Vlaams Blok aan de macht komt, dat ze het *niet kunnen waarmaken* (...). En dan ben ik zelfs bereid te zeggen van: 'kijk, als ze er niks van bakken, dan mogen ze zelfs van mij *ophouden* te bestaan' (...). Maar als je nu ziet dan wordt er *wel rekening* mee gehouden in de huidige omstandigheden. Het moment dat ze het niet meer kunnen waarmaken en de partij verdwijnt, doordat de mensen gaan inzien dat ze het niet kunnen waarmaken. Ja, dan hebben de andere partijen weer vrij spel en hoeven ze weer geen rekening te houden met bepaalde dingen.

(P75: VB-kiezer uit Schoten)

Dat is eigenlijk mijn grote *schrik*. Ik wil dat en toch wil ik dat niet. Ik heb schrik dat ze dan *te extreem* gaan worden. Ik vind dat zij daar moeten zijn om onze belangen te laten zien. Maar als zij de macht hebben. *Oei oei oei*. Maar in ieder geval moeten we iets laten zien (...). Als het Vlaams Belang aan de macht komt en ik zie echt van 'oei oei oei, waar zijn ze hier allemaal mee bezig', dan zal ik mijn *mening herzien*.
(P64, VB-kiezer uit Hoboken)

Maar ik denk gewoon dat het gewone volk eindelijk wakker wordt en eindelijk durft zeggen: *er moet iets gebeuren!* Ik denk dat Antwerpen er rijp voor is (...). Ik kon me tien jaar geleden niet voorstellen dat ik nu op het VB zou stemmen. Maar ik zie dat er een probleem is (...). Ze kunnen niet anders. De mensen zijn malcontent. Er moet iets gebeuren. Zeker en vast (...) Dat is ook de reden waarom ik veranderd ben van partij. In de *hoop*, eindelijk wordt er iets gedaan in Hoboken.
(P60: VB-kiezer uit Hoboken)

Uit de analyse blijkt dat het strategische denken over het cordon mede beïnvloed wordt door affectieve motieven. Vele VB-kiezers die de radicaalrechtse partij aan de macht willen, *hopen* op een ander beleid. Voor een kleine groep blijft het VB echter een dubieuze partij, wat blijkt uit de *angst* om wat de partij aan negatiefs zou kunnen bewerkstelligen, mocht ze aan de macht komen (P64). Een andere opvallende vaststelling is dat heel wat VB-kiezers eerder ambivalent staan tegenover hun eigen partij. Zij slingeren heen en weer tussen hoop op radicale ommekeer en angst voor ontsporing. Uiteindelijk geven de uitgesproken *anti-establishmenthouding* en het sterke *veranderingsverlangen* de doorslag. Hun partijkeuze is onvermijdelijk: er moet nu echt iets veranderen! In hun ogen is er geen andere uitweg meer dan een stem op het VB, willen ze hun grieven, belangen en waarden gerepresenteerd zien. Opvallend is echter dat deze VB-kiezers er rekening mee houden dat het VB niet zal slagen in zijn opzet. Meer zelfs, ze waarschuwen ervoor dat het VB als bestuurspartij net zoals alle andere partijen op basis van concrete realisaties zal geëvalueerd zal worden. De stem op het VB blijkt derhalve *niet vanzelfsprekend* en *onvoorwaardelijk* (P64; P75). Dit voorbehoud suggereert dat de sterke veranderingswil van de achterban en de structurele oppositie van het VB de radicale oppositiepartij wel veel electoraal profijt opleveren, maar het legt tevens de electorale kwetsbaarheid van het VB bloot. De gegevens doen vermoeden dat de controle en het monopolie op het populistische appel cruciaal zijn om het succes van het VB te verklaren.

5.2. Het cordon sanitaire is contraproductief (AP-kiezers)

Ook bij de AP-kiezers is ongeveer de helft tegen het cordon sanitaire, waarbij twee subtypes kunnen onderscheiden worden.

Ten eerste zijn er de *inschikkelijke kiezers* die vinden dat het cordon sanitaire in strijd is met goed bestuur en die het VB niet op voorhand willen veroordelen.

Aan de ene kant zien deze respondenten de gedwongen coalities als een oorzaak van onwerkbare, absurde situaties en wordt het opgeven van het cordon gezien als een mogelijke oplossing voor meer daadkrachtig bestuur. Aan de andere kant gunnen deze kiezers het VB het voordeel van de twijfel, waarbij ze de partij een kans willen geven om te bewijzen wat ze in haar mars heeft.

Waarom zouden ze het Vlaams Blok buiten sluiten? Ik vind dat zij evenveel recht hebben om er bij te zijn. Je kunt ze evengoed een *kans geven* en nadien altijd beslissen of dat gaat of niet. Maar dat is nooit gebeurd. Ik vind dat dat wel moet. Het zou misschien gewoon beter zijn. Want nu stemmen er alleen maar meer mensen op omdat er niets anders is. Het is de *enige antipartij*.

(P1 CD&V-kiezer uit Borgerhout)

Het cordon sanitaire *werkt niet*. Het Vlaams Belang krijgt meer en meer stemmen. Dat grote mannen tegen de klein mannen zeggen 'dat mag niet', ja dat gaat niet. Trouwens het Vlaams Belang kent *de tactiek* wel om te scoren. Die spelen daar op in. En zolang het Vlaams Belang het *niet zelf moet oplossen*, kunnen ze daar *kritiek* op geven.

(P15: CD&V-kiezer uit Brasschaat)

Ik denk soms: 'laat ze het maar eens doen, dan zullen ze wel zien dat ze datgene wat ze zo hard roepen *niet* kunnen *waarmaken*'. Ik denk dat het de *ondergang* van de partij zou zijn, moesten ze aan de macht komen. (...) Ik vind dat eigenlijk niet juist. Dat cordon sanitaire geeft aan het Vlaams Blok gewoon *extra macht*. Laat ze gewoon deelnemen en dan zullen we wel zien dat ze niet veel meer waard zijn dan *hun geblaas*.

(P19, CD&V-kiezer uit Brasschaat)

Ten tweede is er een groep van *cynische kiezers* die vanuit defaitisme en strategische motieven het cordon opgeven. Hun diagnose is dat het cordon het tegengestelde effect heeft dan het beoogt en daarom best afgeschafte kan worden. In hun ogen heeft alleen het VB baat bij het opgelegde isolement, aangezien het de partij méér, niet minder electorale en politieke invloed geeft (P1). Hun argumentatie is, ten eerste, dat het geen goede keuze is om het VB als een paria te behandelen, omdat dit de partij maagdelijk houdt. De antagonistische uitsluiting maakt het VB tot een *slachtoffer* en *underdog*. Volgens deze logica is het cordon de electorale verzekeringspolis van het VB en het strategische wapen waarmee het VB zich al te eenvoudig als de partij van het volk en tegen het establishment kan opwerpen. Enerzijds versterkt het cordon nodeloos de gevoelens van wrevel en politiek onrecht bij heel wat VB-kiezers; anderzijds maakt het de partij slapend rijk omdat het elke vorm van onbehagen rechtstreeks dirigeert naar het VB. Ten tweede zorgt het cordon sanitaire ervoor dat de partij nooit *politieke keuzes* moet maken. Volgens deze redenering tempert het cordon het partij-interne debat over de vraag in hoeverre het VB zich moet aanpassen aan de heersende machten, wat impliceert dat het *aanpassingsdilemma* (Van Donselaar 1995) zich in het geval van het VB minder scherp stelt. De vijandige omgeving zorgt ervoor dat

het VB moeiteloos de rangen gesloten kan houden, terwijl het opgelegde isolement het aura versterkt van compromisloze en beginselvaste partij die ongestraft kan blijven fulmineren tegen alles wat fout loopt en probleemloos eenvoudige oplossingen voor complexe problemen kan geven. Volgens deze redenering is de gedwongen oppositie gesneden koek voor elke *populistische partij* die alleen zegt wat heel wat mensen denken, maar nooit verantwoording hoeft af te leggen (P15). Cynisch concluderen nogal wat radeloze AP-kiezers daarom dat er nog slechts één oplossing rest: het VB toelaten tot het bestuur met het nadrukkelijke doel de partij electoraal te verzwakken. Achter een dergelijke *verbrandingsstrategie* schuilt de stille hoop dat bij deelname van de partij aan het bestuur haar populistische demagogie snel zal ontmaskerd worden en dat ze haar onverzettelijk aura vlug zal kwijtspelen. Het VB zal noodgedwongen al te eenvoudige analyses en vriend-vijandenbeelden moeten loslaten en het beloofde beleid zal onuitvoerbaar blijken te zijn. Nogal wat respondenten verwijzen naar Nederland (LPF) of Oostenrijk (FPÖ) om aan te tonen dat het VB in de regering zal falen. De gedwongen bestuursverantwoordelijkheid zal de conflicterende partijfracties blootleggen en het gebrek aan realistisch partijprogramma en competent personeel illustreren, terwijl het uitblijven van radicale veranderingen tot heel wat ontgoocheling bij delen van de eigen achterban zal leiden, waardoor de partij niet langer vanzelf de proteststem zal opstrijken (P19).

Uit de gegevens blijkt dat de groep van cynische AP-kiezers een *machtsdeelname van beperkte duur* als de enig overblijvende optie ziet, waarbij het VB toelaten tot de macht de snelste manier is om de partij klein te krijgen. Deze strategische keuze berust op twee assumpties. Ten eerste beschouwt men het VB als een episodische partij met een beperkte houdbaarheid die de institutionele dilemma's van bestuursdeelname niet ongeschonden zal overleven. Ten tweede bezweert men de eigen angst met de overtuiging dat de stevig verankerde democratie een fatsoenerende invloed op extreemrechts zal hebben of een buffer vormt tegen mogelijke uitpattingen. Verbrandingsstrategen zien bestuursdeelname van extreemrechts dus als een riskant, doch beheersbaar experiment: het is en blijft een *berekend risico*.

5.3. Het cordon sanitaire behouden als voorzorgsmaatregel (AP-kiezers)

In tegenstelling tot de inschikkelijke en cynische respondenten, blijft de andere helft bewaar maken. Deze *sceptische kiezers* blijven het cordon sanitaire verdedigen en de verbrandingsstrategie afzweren. Bevreesd voor de onbedoelde gevolgen, zien deze AP-kiezers een bestuursdeelname van extreemrechts als een *te riskant experiment* of *onberekend risico*. Die vrees krijgt op drie manieren gestalte, verwijzend naar de mogelijke onderschatting van de bestuurscapaciteiten van het VB, naar de potentiële catastrofale beleidsconsequenties en naar het historische fascisme. Ten eerste plaatst men vraagtekens bij de effectiviteit van de verbrandingsstrategie, aangezien men er niet van overtuigd is dat het VB daadwerkelijk zal falen of door interne twisten verscheurd zal worden, laat staan dat

de kiezers de partij massaal de rug zullen toekeren. “Het VB hangt veel beter aan elkaar dan men meestal denkt”. Hun argumentatie is dat het buitenlandse succes van de coöperatiestrategie niet noodzakelijk opgaat voor Vlaanderen, aangezien de levenscyclus en de organisatiegraad van LPF en FPÖ grondig verschillen van die van het VB, waardoor het VB juist kan slagen waar de zusterpartijen tekortschoten (P24). Doorslaggevend is dat de sceptici de assumpties van de verbrandingsstrategen niet onderschrijven. Enerzijds weigert men te geloven dat het VB geen bekwame bestuurders zou hebben en is men er niet van overtuigd dat de partij haar populistische stijl zal afzweren, laat staan dat coöperatie automatisch zal uitdraaien in een electorale afstraffing. Anderzijds is men niet geheel gerust in de fatsoenerende werking van de democratie. Door zelf niet toe te geven aan het verlangen om de doos van Pandora te openen, bezweren deze AP-kiezers de eigen angst. Hun houding stoelt op het *voorzorgsprincipe*. Omdat niemand weet wat komen zal, kan men niet voorzichtig genoeg omgaan met extreemrechts.

Nee, ik vind dat *iets heel* gevaarlijk. Ze zeggen wel ‘in Holland met die Pim Fortuyn toestand’, maar dat is nog iets anders dan in België. In België zijn de *ergste racisten* gewoon. Dat is iets anders dan een beetje rechts. Ja, ze kunnen gelijk hebben, misschien dat die partij *ontploft* omdat ze op solidariteit en toestanden geen antwoord hebben. Maar wat als ze wel kunnen *doordrukken*. Ja, dan zitten we met problemen, dan wordt het alleen maar *erger*.
(P24: SP.A-kiezer uit Brasschaat)

Het Vlaams Blok aan de macht? Ik zou het eigenlijk niet graag hebben. Juist omdat ze racistisch zijn. Op de achtergrond is er nog altijd *de kwestie van zoveel jaar geleden*. Dat is toch nog wat angstig maakt. Dat het radicalisme niet zou weggaan (...). Hun radicaliteit maakt me een beetje *bang*. Dat er in Antwerpen zoveel migranten zijn, dat er *rellen* zullen komen. Die mensen zullen zich ook roeren. Ik vermoed dat er meer *tegenstrijdigheden* tussen verschillende groepen zullen zijn.
(P69: Groen-kiezer uit Schoten)

Ja, ik denk dat de *minderheidsgroepen* er heel veel *last* van zullen ondervinden. En dan heb ik het niet alleen over *migrant*en maar, ook over alle *mensen die het moeilijker hebben* in de maatschappij.
(P71, SP.a kiezer uit Schoten)

Ik heb zelfs eens gehoord dat ergens op een vergadering ze zelfs een *nazigroet* uitbrachten. Dat is iets dat mij heel hard tegensteekt (...). Er zijn ook die principes zo van in de tijd tegen de joden. Ze zijn wel *extreem hard* (...) Het is dat ze *te naziachtig* zijn, dat is er over. Ja, dan denk ik altijd aan de tijd van de oorlog en daarna. Enfin, ze zijn *te extreem* en dat is nooit goed.
(P40: CD&V-kiezer uit Deume)

De algemene diagnose is dat de extreemrechtse passage aan de macht heel wat schade kan aanrichten, zelfs catastrofaal kan zijn. Zo vrezen de sceptische AP-

kiezers de *ingrijpende en perverse gevolgen* op bepaalde beleidsdomeinen en zijn ze beducht voor de vrijwaring van de rechten van specifieke belangen- en minderheidsgroepen zoals vakbonden, vreemdelingen en homo's. Voorts acht men het niet onwaarschijnlijk dat de extreemrechtse partij de kans zal grijpen om aan afbraakpolitiek te doen die allerlei verworvenheden terugschroeft en antisociale maatregelen invoert, waarvan vooral zwakke groepen de dupe zullen zijn. Het geschetste toekomstscenario is uitermate somber. Enerzijds voorspelt men een verruwing van het maatschappelijke leven, permanente onrust en culturele conflicten. Anderzijds verwacht men een politieke impasse, aangezien de onverenigbare ideologische standpunten goed bestuur met het VB onmogelijk maken. Volgens de sceptici is coöperatie met het VB geen verdedigbare strategie. In hun ogen bepleiten de verbrandingsstrategen immers het cynische vooruitzicht op slecht bestuur als het enige alternatief, maar minimaliseren ze de perverse gevolgen voor heel wat sociale groepen en vergeten ze dat het nadien heel wat moeite en tijd zal kosten om de schade en de ontwrichte sociale orde te herstellen (P24; P69; P71). Binnen het sceptische frame hoort een dergelijk risicovol experiment niet thuis in een beschaafde samenleving. Bij bepaalde AP-kiezers ontlokt dit laatste argument de neiging tot historische vergelijking, waarbij men herinnert aan de totale ontsporingen in het verleden (vgl. Verbeeck 2003). Het *historische fascisme* is hier het voornaamste referentiepunt. In het ene geval verwijst men naar het bedenkelijke verleden van bepaalde partijmandatarissen en ziet men het VB als rechtstreekse erfgenaam van het fascisme, wat elke politieke samenwerking uitsluit. In het andere geval ligt de nadruk niet op de aanwijsbare erflast, maar haalt men het abstract fascisme aan als ultiem argument om het VB te discreditieren, delegitimeren en isoleren alsook elk experiment met de partij af te wijzen. Binnen deze historische analogie wordt het traumatische verleden ingeroepen om het heden te bezweren en wordt het VB via de diabolische associatie als een *Fremdkörper* apart gezet, waarmee men nooit of te nimmer samenwerkt (P69; P40).

6. De legitimiteit van de uitsluitingsstrategie: democratie en politiek fatsoen

De visie op de uitsluitingsstrategie is echter niet uitsluitend een strategische taxatie of affectieve reactie maar ook altijd een principekwestie. Zo blijken de meeste respondenten de legitimiteit van de maatregel af te meten aan welbepaalde waarden, waarbij de interpretatie van democratie en politiek fatsoen cruciaal blijken te zijn om de gepaste omgang met het VB te argumenteren. Aan de ene kant ervaren bijna alle VB-kiezers het cordon sanitaire als een ondemocratische maatregel, omdat het ingaat tegen de volkswil en omdat het van weinig politiek fatsoen getuigt. Aan de andere kant is het AP-electoraat verdeeld. Een deel onderschrijft de analyse dat de politieke uitsluiting ondemocratisch is, terwijl een ander deel

argumenteert dat het wel democratisch legitiem is en dat net het VB een politiek onfatsoenlijke partij is.

6.1. Het cordon sanitaire is democratisch verwerpelijk (VB-kiezers)

Vrijwel alle geïnterviewde VB-kiezers zien de geïnstitutionaliseerde afgrenzing als een *ondemocratische* en *onrechtvaardige* maatregel, omdat die een democratisch verkozen partij uitsluit van de macht en bepaalde kiezers diskwalificeert (P27). In dit betoog krijgt het appel aan democratische waarden en politieke rechtvaardigheid op drie manieren vorm.

Ten eerste wordt de uitsluitingstrategie als een inbreuk op het principe van *electorale competitie* en *toerekenbaarheid* ervaren, omdat de maatregel de reële machtsverhoudingen vertekent en de democratische aanspreekbaarheid en effectieve machtswisseling belemmert (P31). Nogal wat VB-kiezers lijken te argumenteren dat de legitimatie van democratisch bestuur bovenal bij de uitoefening van de volkssoevereiniteit ligt, wat impliceert dat machtsdeelname in principe een basisrecht is van elke verkozen partij en dat het volk, niet de gevestigde partijen, bepaalt of een partij legitiem is of niet. Volgens deze logica is de uitsluiting van het VB in strijd met de volkswil, waarbij de omvangrijke *electorale steun* die de partij geniet ingezet wordt om de legitimiteit van de partij te schragen en het democratische onrecht te onderstrepen. “De partij die de meeste burgers vertegenwoordigt, mag niet uitgesloten worden” (P48). Zinspelend op het belang van de meerderheidsregel onderstrepen heel wat VB-kiezers de macht van het grote getal: de één miljoen Vlamingen en één op drie Antwerpenaren die op het VB stemmen (P31). De nadrukkelijke verwijzing naar de omvang van het uitgesloten electoraat heeft een dubbele retorische functie. Aan de ene kant wordt geopperd dat de grootste partij meer legitimiteit heeft om in naam van het volk te spreken dan alle andere partijen. Aan de andere kant wekt men het vermoeden dat de grootste partij niet alleen de meeste kiezers heeft, maar eigenlijk meerderheidsstandpunten verkondigt. De impliciete suggestie dat het VB een bestuurskans verdient omdat de partij het best geplaats is om de belangen en waarden van het gewone volk te verdedigen, past binnen de populistische logica waarin het VB geportretteerd wordt als de stem van het (gewone) volk en als de enige partij die echt bezorgd is om de reële problemen (vgl. Taggart 2000; Abts 2004).

Door het cordon sanitaire worden ze overal *buitengesloten*. Het cordon sanitaire is weer zo'n *antidemocratische beslissing* van de andere zagezegde democratische, tussen aanhalingstekens, partijen (...). Ik ben tegen het cordon, want ik ben een democraat. Ik vind dat het niet zou mogen kunnen.

(P27: VB-kiezer uit Brasschaat)

Als democratie gevoerd wordt als een democratie, dan heb ik er geen probleem mee. Maar het is hier *geen democratie*. De mensen zeggen specifiek dat wij willen dat die partij mee-

doet, maar *wij mogen niet*. Ze wringen zich in alle mogelijke bochten om *te vermijden* dat wij erin geraken. Dan spreken we niet meer over een democratie. (...) Het cordon? Neen, absoluut ondemocratisch. Wij hebben *één miljoen kiezers* en al die mensen *tellen niet mee* door het cordon sanitaire.

(P31: VB-kiezer uit Brasschaat)

Je moet aan Jos in de straat eens proberen uit te leggen waarom de *grootste partij* van Vlaanderen niet mag meeregeren. Je *kunt dat niet uitleggen!* Iedereen begrijpt hoe ondemocratisch dat is.

(P48: VB-kiezer uit Deume)

Ten tweede ervaren heel wat VB-kiezers de uitsluitingsstrategie als een aanfluiting van de principes van *intrinsieke gelijkheid* en *insluiting*. Men klaagt dat het VB en zijn kiezers genegeerd worden, terwijl het de andere partijen ontbeert aan *politiek fatsoen* en *wederzijds respect*. De aanklacht is niet zozeer dat de gevestigde partijen de denkbeelden van het VB bestrijden, maar dat het VB het *recht* wordt ontzegd om zijn politieke ideeën te articuleren en in de praktijk te brengen. Zo doen vele VB-kiezers hun beklag dat geen enkele partij het VB behandelt als een *gelijke tegenstander* die radicaal afwijkende doch legitieme denkbeelden heeft en die een gerechtvaardigde bijdrage aan het politieke debat kan leveren (P75). Het is treffend dat vrijwel alle VB-kiezers de onrespectvolle behandeling in de politieke arena hekelen: niemand neemt het VB serieus, de partijen luisteren niet naar hun standpunten en doen allesbehalve moeite om in discussie met het VB te treden. "Het is oneerlijk, kinderachtig en mensenwaardig" (P11; P29). Volgens menig VB-kiezer resulteert het cordon zo onterecht in een *delegitimering* van het VB tot een politieke *vijand* of *paria* die geen deel uitmaakt van de democratische ruimte (vgl. Schmitt 1932, 26; Mouffe 2000, 80-107; Abts & Rummens 2005, 42-44).

Ik vind het cordon goedkoop (...). Het Vlaams Blok moet op alle mogelijke manieren proberen om al die arresten en veroordelingen te ontwijken om toch maar hun eigen mening naar voor te kunnen brengen. Dit hoort niet thuis in onze democratie. Ik vind dat ze *het recht hebben om te spreken*. Iedereen heelt het recht om te spreken, zij ook.

(P75: VB-kiezer uit Schoten)

Het cordon vind ik *belachelijk*. Ik vind dat de andere partijen het een *beetje vuil spelen*. Pak ze erbij en laat ze eens bewijzen. En als ze het niet kunnen, ja dan zal ik het ook wel ondervinden en dan zal ik mijn stemgedrag ook wel veranderen.

(P11: VB-kiezer uit Borgerhout)

Ze geven die mensen *geen eerlijke kans* om het te proberen of om het eens waar te maken (...). Als je ziet op TV in een verkiezingsdebat. Die kunnen niets zeggen, want ze worden elke keer in de rede gevallen en we willen met u toch niet meewerken. Dat is *niet eerlijk* (...).

Eigenlijk mag dat niet. Ik vind dat *alle partijen gelijk* moeten zijn en dat ze daar specifiek dat cordon niet moeten voor doen. Dat is *verkeerd* wat ze doen en dat voelen de mensen ook.
(P29: VB-kiezer uit Brasschaat)

Ten derde vormt de uitsluitingsstrategie in de ogen van nogal wat VB-kiezers een inbreuk op de *vrijheid van meningsuiting* en op het *open publieke debat*. In deze argumentatie leidt het cordon tot een afsluiting van de politieke scène omdat bepaalde waarden niet gearticuleerd kunnen worden en omdat op bepaalde kwesties een taboe rust. Hun diagnose is dat de gevestigde politiek de stem van het gewone volk negeert, dat ze de echte problemen niet kent en dat ze weigert te antwoorden op essentiële vragen (P27). Vooreerst versterkt het cordon het gevoel vertegenwoordigd te worden door een *vreemde elite* die in haar beleid hun belangen en waarden niet weerspiegelt (P59). Daarnaast leidt het cordon in de ogen van heel wat VB-kiezers tot de *politieke achterstelling of discriminatie* van bepaalde groepen. “Onterecht worden we uit het politieke debat buitengesloten” (P64; P74). Ten slotte voelen de meeste VB-kiezers zich *gestigmatiseerd* en *vernederd* door het cordon, wat intense gevoelens van politieke onrechtvaardigheid oproept. “We worden niet voor vol aanzien, we worden beschouwd als achterlijken, marginalen, racisten en fascistten” (P46). Op deze wijze poseren nogal wat VB-kiezers zich als slachtoffer van de ondemocratische politieke elite die hen rechtstreeks treft, uitsluit en stigmatiseert door middel van het cordon sanitaire.

Het cordon sanitaire. Dat is gewoon slecht en dom. Er is zoveel volk dat op het Vlaams Blok stemt dat ze in feite *de stem van het volk* aan het *negeren* zijn met het cordon sanitaire. Ze zeggen dat dat deel van het volk *achterlijk* is omdat ze op het VB stemmen. Neen, wij zijn niet achterlijk. Wij zijn juist *wijs*, wij zijn met *meer volk*, dus zij moeten naar ons luisteren. Er is teveel onverdraagzaamheid. Het cordon is van ‘ik ben doof aan die kant, ik luister niet naar Vlaams Blok, ik luister enkel naar dingen die ik wil horen’. Zij vinden het Vlaams Blok ondemocratisch. Dat is niet waar.

(P59: VB-kiezer uit Hoboken)

Ik denk dat wij niets democratie zijn. Want wij mogen *ons gedacht* niet zeggen. En dat zegt genoeg.

(P64: VB-kiezer uit Hoboken)

Ja, je kunt toch moeilijk zeggen dat er bepaalde kiezersgroepen niet *achtergesteld* worden. Ik denk dat zelfs de grootste Blok-hater dat wel kan inzien.

(P74: VB-kiezer uit Schoten)

In een democratie is er juist het *recht van vrije meningsuiting*. Als je dan de mening van één miljoen mensen negeert, is dat dan democratisch? Dat is een vraag die ik me stel.

(P27: VB-kiezer uit Brasschaat)

Voorgaande analyse geeft aan dat omzeggens alle VB-kiezers het cordon sanitaire als een *symbolische uitsluiting* uit de politieke gemeenschap beleven, wat verontwaardigde gevoelens van onrecht en miskening opwekt. Aan de ene kant sluit het cordon geheel onterecht een democratisch verkozen partij uit, aan de andere kant voelen ook de VB-kiezers zich niet in alle opzichten als volwaardige burgers behandeld. Dit blijkt uit de roep om een politiek die respect opbrengt voor het VB én die de VB-kiezers serieus neemt (vgl. Margalit 2001a, 2001b). Hun eindconclusie lijkt te zijn dat het gewone volk verraden is en het gezonde verstand miskend wordt en dat niet de gevestigde partijen maar wel het VB het mandaat heeft om de (uitgesloten) volkswil te representeren. In deze populistische diagnose blijkt het cordon een cruciale rol te spelen. Aan de ene kant versterkt de politieke uitsluiting het *gevoel van vervreemding*, namelijk het besef niet gehoord te worden in de democratische representatie van ‘wij, het volk’. Aan de andere kant vormt het cordon een cruciale schakel in de opbouw van de populistische homologie van het uitgesloten volk en het Vlaams Belang, aangezien het VB als *politieke outsider* het partijpolitieke evenbeeld is van burgers die vinden dat ook zichzelf in de maatschappij onterecht uitgesloten en miskend worden.

6.2. Het cordon sanitaire is een onhoudbaar zwakgebod (AP-kiezers)

Acht op twintig AP-kiezers vinden het cordon sanitaire geen legitieme maatregel. Hun argumentatie gelijkt op bepaalde vlakken op die van de VB-kiezers. Zo gaan ze ermee akkoord dat de uitsluitingsstrategie de logica van electorale democratie niet respecteert en de grenzen van politiek fatsoen overschrijdt. Ten eerste acht men het ongepast om een verkozen partij uit te sluiten, waarbij drie argumenten worden aangehaald. Vooreerst is het VB de grootste partij en appelleert men aan het *electorale overwicht*. “Men kan niet zomaar één miljoen kiezers links laten liggen”. Daarnaast wijst men op een *representativiteitsdeficit*. Het is onrechtvaardig dat kleine partijen meer macht hebben dan de grootste partij. “In feite zijn de verliezers aan het regeren” (P38). Ten slotte vindt een groep AP-kiezers het VB te groot voor het cordon sanitaire. In deze visie is de uitsluitingsstrategie niet langer legitiem omdat er een *intolerantiedrempel* overschreden is, wat verwijst naar een kritisch punt waarop kiezers vinden dat de politieke uitsluiting niet langer te rechtvaardigen is (P71).

In Antwerpen is het Vlaams Belang de *grootste partij*. Maar ze zijn nooit aan de macht gekomen door het cordon sanitaire. Dat is voor mij totaal ondemocratisch, ik ben er niet mee akkoord, maar de massa heeft Vlaams Blok gestemd. En dan gaan er andere *kleine partijen* meedoen, die dan *veel te zeggen* krijgen. Dat vind ik niet normaal, dat vind ik ondemocratisch.

(P38, VLD-kiezer uit Brasschaat)

En ja, eens dat ze nog *grotere aantallen* halen, denk ik dat je het gewoon niet kunt maken om daar niet mee samen te werken. Want dan zeg je tegen die mensen van ‘sorry, maar

jjk telt niet mee'. Ik vind dat je dat niet kunt maken, Ik vind dat we nu *op het randje* zijn. Aan de ene kant vind ik het niet verkeerd, want ik prefereer om er niet mee samen te werken. Maar als ze nu nog meer kiezers gaan krijgen dan ze nu al hebben. Ja, dan moet het gewoon afgeschaft worden.

(P71: SP.A-kiezer uit Schoten)

Ik vind dat het Vlaams Blok zoals elke andere partij *recht* heeft op een *bepaalde mening*, op bepaalde standpunten. Het Vlaams Blok mag mee in het stadsbestuur zitten omdat ik vind dat in een democratie alle partijen *recht* hebben om *in hel gemeentebestuur te zetelen*. Dus ook het Vlaams Blok. Ik kom niet helemaal overeen met de ideeën van het Vlaams Blok, maar desondanks vind ik toch dat het Vlaams Blok het recht heeft om mee te regeren in een stad als Antwerpen (...) Eigenlijk zou het ideaal zijn als er een goed gesprek tussen al die partijen zou komen. Ik denk dat men een *open en eerlijke discussie* zou moeten kunnen voeren met al die verschillende partijen. Ik vind wel dat de andere partijen hun verantwoordelijkheid moeten nemen om met het VB samen te werken. Ik vind het zich afzetten tegen het VB minstens een even erge zaak. Het zou positief zijn als het tot een *positieve dialoog* kan komen (P14, VLD-kiezer uit Borgerhout)

Ten tweede vinden bepaalde AP-kiezers dat de asymmetrische discriminatie getuigt van weinig politiek fatsoen. Hoewel ze de partijstandpunten verwerpen, dient het VB in hun optiek toch als een reguliere tegenstander behandeld te worden die zoals alle andere partijen aanspraak kan maken op symmetrische en gelijke *democratische rechten* van vrije meningsuiting en machtsdeelname. Aan de ene kant heeft elke partij in de context van democratisch pluralisme het absolute recht op een eigen mening, hoe verwerpelijk haar opvattingen ook zijn. Aan de andere kant kan het VB als verkozen partij aanspraak maken op de bestuursmacht. Deze AP-kiezers lijken het cordon sanitaire als een *politiek zwaktestbod* te beschouwen en lijken hun hoop te vestigen op een open dialoog met het VB om heel wat vooroordelen en taboes te doorbreken (P14).

6.3. Het cordon sanitaire als sluitstuk van weerbare democratie (AP-kiezers)

Het andere gedeelte van de AP-kiezers – twaalf op twintig van onze respondenten – ontkracht echter de stelling dat het cordon ondemocratisch zou zijn en beklemtoont dat juist het VB een onfatsoenlijke partij is. In de eerste plaats stellen de *procedurele voorstanders* dat de maatregel niet in strijd is met de democratische procedures. Vooreerst argumenteren deze AP-kiezers dat het cordon het *meerderheidsbeginsel* niet schendt. Het VB mag dan wel de grootste partij zijn en beweren de wil van het echte volk te belichamen, daartegenover staat nog altijd het onomstotelijke feit dat de grootste groep kiezers niet voor het VB stemt. Deze argumentatie vereist twee kunstgrepen: men smeedt alle partijen tot één conglomeraat tegen het VB en men gebruikt de verkiezingsuitslag als het bewijs dat de overgrote

meerderheid de partij niet aan de macht wil. Daarnaast argumenteert men dat het cordon sanitaire als politiek engagement van vrije organisaties een *democratisch recht* is. Elke partij is vrij haar coalitiepartners te kiezen en kan op voorhand elke politieke samenwerking uitsluiten. Ten slotte geeft men aan dat het cordon de *vrijheden en rechten* van het VB niet beperkt. Het betoog is dat het cordon het VB zijn politieke rechten niet ontzegt, aangezien de partij nog steeds verkozen kan worden en vrij haar mening mag zeggen. Volgens deze kiezers kan het cordon als vrijwillige overeenkomst tussen politieke partijen vanuit procedureel oogpunt daarom nooit als een ondemocratische maatregel geïnterpreteerd worden (P54; P44).

Uiteindelijk zijn er nu nog altijd 75% van de mensen in Antwerpen die *niet racistisch stemmen* (...) Het cordon is niet ondemocratisch, juist van niet. Ik denk dat dat juist democratie is. Dat 75 procent van de mensen zegt: 'we gaan niet samen werken'. Dat is toch democratisch. Het zou juist ondemocratisch zijn als die andere 25 procent zegt: 'wij hebben één miljoen stemmen, wij willen dat en dat'. Dat is ondemocratisch. Neen, het is een democratie en *de meerderheid beslist*. Punt gedaan.

(P54: CD&V kiezer uit Hoboken)

Je zou op het eerste zicht zeggen dat het cordon ondemocratisch is. Langs de andere kant zijn al die *andere partijen ook gekozen* door mensen die niet akkoord zijn met het Vlaams Blok. Dus ik vind wel dat je dat [het cordon] mag. En als je daar niet mee akkoord bent, dan moet je maar voor een andere partij stemmen hé.

(P44: Groen kiezer uit Deume)

Achter de procedurele argumentatie schuilt echter vaak een meer substantieve democratieopvatting. Zo stellen de *strijdbare voorstanders* van het cordon dat een democratie meer is dan louter de volkswil volgen, maar evengoed betekent dat een aantal waarden en spelregels gerespecteerd en gewaarborgd worden. Een democratisch regime poogt immers de niet te elimineren verdeeldheid van de samenleving draagbaar en leefbaar te houden door sociale conflicten binnen een politiek systeem te behandelen door middel van voor alle partijen geldende waarden en omgangsregels (Habermas 1996). In hun argumentatie verdedigt een deel van de AP-kiezers in feite de idee van *weerbare democratie*, aangezien ze het VB brandmerken als een ondemocratische partij omwille van haar minachting voor bepaalde waarden en gedragsnormen van de liberale democratie (vgl. Capoccia 2007; Rummens & Abts 2008). In de eerste plaats onderstrepen deze AP-kiezers dat de ideologie van het VB niet verenigbaar is met de fundamentele waarden van vrijheid, gelijkheid, respect en verdraagzaamheid, wat hen dwingt om elke politieke samenwerking met het VB af te wijzen. Nogal wat AP-kiezers omschrijven het VB als een *racistische partij* die bewust vreemdelingen als vijandige en inferieure subjecten beschrijft en die systematisch etnische discriminatie en/of uitsluiting predikt, wat in strijd is met de democratie die vereist dat de individuele vrijheid en gelijkheid van burgers en de diversiteit van de samenleving gerespecteerd en beschermd worden (P44; P54). De visie is dat de uitsluitende

ideologie van 'eigen volk eerst' strijdig is met de substantiële beginselen van de pluralistische democratie (vgl. Abts & Rummens 2005). In het verlengde hiervan beschouwen de strijdbare AP-kiezers het VB als een *verfoeilijke partij* die in haar politieke mobilisatie bepaalde bevolkingsgroepen vernedert en ontdoet van hun menselijke waardigheid. Zo stellen ze dat het VB de grenzen van fatsoen overschrijdt met zijn beledigende en neerbuigende politiek waarin consequent vernederende collectieve representaties ingezet worden om specifieke groepen bewust en systematisch te diskwalificeren als uitschot, leugenaars, parasieten en criminelen (P71; P79). Het eindoordeel van deze AP-kiezers is dat partijen die *uitsluiting* propageren en die hun toevlucht zoeken tot *vernederende praktijken* niet thuishoren in een fatsoenlijke samenleving, aangezien ze een maatschappelijk klimaat scheppen waarin bepaalde groepen als minderwaardig worden gezien.

Al die flauwekul dat ze verkopen. Als ik zo'n boekje van het Vlaams Blok binnenkrijg. Ik gooi dat weg. Zolang dat er *racistische zaken* inzitten, dan vind ik dat het cordon sanitaire best nog behouden blijft.

(P44: Groen kiezer uit Deurne)

Ik probeer mensen uit te leggen dat alleen al hun strijdkreet 'eigen volk eerst', dat betekent dat ze over *twee verschillende soorten mensen* spreken. Dat kan toch niet. *Iedereen is gelijk voor de wet* en de afkomst speelt allemaal niet zo een rol. Daar heb ik het zo moeilijk mee.

(P54: CD&V kiezer uit Hoboken)

Ze zullen op bepaalde punten misschien wel gelijk hebben. Daar niet van. Maar *hoe* dat het dikwijls aan bod komt. Ik denk niet dat dat de juiste kant oploopt. Dat is *geen gezonde manier* van regeren. (...) Ik denk ook wel dat partijen inzien dat het radicale bij het Vlaams Blok naar boven komt. Andere partijen zullen ook wel vechten en proberen te kijken hoe en wat. Maar bij hen [VB] komt de *vechtlust* een beetje meer naar boven.

(P45: SP.A kiezer uit Deurne)

Ja, ik vind dat het Vlaams Blok zeker recht heeft om te zeggen 'van kijk er zijn problemen met migranten'. Dat is effectief zo. Maar het is de *manier waarop* dat je het formuleert. Ik heb zo in blaadjes gelezen waarop ze veroordeeld zijn. Als je dan mensen gaat aanspreken met *scheldwoorden* en tot dingen gaat oproepen die dat eigenlijk *crimineel* zijn, dan zit je niet meer in uw vrijheid van meningsuiting denk ik.

(P71, SP.A kiezer uit Schoten)

Ah, maar dat is, ze doen zij dat al jaren. Ze roepen mensen op tot *rebellie*. Ze roepen mensen op om een andere groep, die hier terecht gekomen is, echt buiten te zwieren (...). Wel, ze doen *niks positief*. Ze vallen altijd maar aan, ze doen *agressief*. En ze doen voor migranten niks, ik bedoel, ze doen geen moeite om het beter te maken. Het is gemakkelijk van altijd de beschuldigende vinger op te steken en te zeggen 'jij dit en jij dat' als je er zelf niks aan doet, als je zelf ook *geen oplossingen* aanbiedt. Zo is het Vlaams Belang bezig.

(P79, VLD uit Schoten)

In de tweede plaats wordt het VB beschreven als een *antisysteempartij* die het democratische systeem delegitimeert en die met haar antipolitiek het politieke spel bederft. Hier is het verwijt dat het VB zich niet houdt aan de performatieve regels van democratische omgang die door de andere partijen wel worden nageleefd en gedeeld (vgl. Buijs & Fennema 1998; Fennema & Maussen 2005). Aan de ene kant brengt de partij onvoldoende *wederzijds respect* op voor de waardigheid van haar politieke tegenstrevers. Het verwijt is dat het VB de andere partijen delegitimeert tot een verderfelijke politieke klasse eerder dan er een serieus debat mee aan te gaan. In hun ogen voert het VB de discussie niet op basis van argumenten, maar valt de partij terug op eenzijdige polemiek en beledigende opmerkingen die de grenzen van het aanvaardbare overschrijden. “Zo doe je niet aan politiek” (P45; P71; P79). Meer algemeen lijken deze AP-kiezers te suggereren dat het VB een vriend-vijandantagonisme in de politieke ruimte introduceert, waarbij agonistische tegenstellingen afgewezen worden en politieke tegenstanders gedelegitimeerd worden tot verwerpelijke vijanden die geschofferd dienen te worden (vgl. Mouffe 2000; Abts & Rummens 2005). Aan de andere kant wordt het VB omwille van zijn ‘onverantwoordelijke oppositie’ gezien als een partij zonder *democratische verantwoordelijkheidszin* (vgl. Sartori 1976, 139-140). Vele AP-kiezers hekelen de perfide werkwijze van het VB die stelselmatig gestoeld is op insinuaties, verdraaiingen, halve waarheden en moedwillige leugens met als enig doel angst en onrust te zaaien. Volgens deze respondenten beperkt het VB zich louter tot belofteopbod, negatie en slogantaal, maar is de partij niet geïnteresseerd in de constructieve zoektocht naar oplossingen voor de huidige samenlevingsproblemen, laat staan de complexiteit van het vergelijk (P79). In voorgaande argumentatie is het VB daarom zelf verantwoordelijk voor zijn politieke isolatie en blijft het cordon sanitaire verdedigbaar zolang de partij haar racistische programma en vernederend taalgebruik, waarvoor de partij veroordeeld is, niet onvoorwaardelijk klaar en duidelijk afzweert. Meer zelfs, de uitsluitende ideologie en het ranzige optreden van het VB bewijzen dat de extreemrechtse partij niet oprecht geïnteresseerd is in een ernstige samenwerking met de andere politieke partijen.

7. De sluiting der argumenten en de strijd om de democratie

In dit artikel hebben we een poging ondernomen om de complexiteit van het debat omtrent het cordon sanitaire in kaart te brengen. In de analyses werd vooral nagegaan in hoeverre en op welke wijze de voor- en tegenstanders verschillen in hun beoordeling van de effectiviteit en legitimiteit van de uitsluitingspolitiek. Bij aandachtig beluisteren van alle argumentaties, vallen drie kwesties op. Ten eerste wordt het betoog van de meeste VB-kiezers gekenmerkt door een *discursieve sluiting*, aangezien hun visie op het cordon sanitaire een coherent verhaal vormt waarin de strategische, affectieve en principiële argumenten in elkaars

verlengde liggen. Zo zijn de VB-kiezers er stellig van overtuigd dat het cordon een perverse en ondemocratische strategie van de gevestigde partijen is. Tegelijk brengt het democratisch credo en het aanhoudende electorale succes van het VB heel wat AP-kiezers in verwarring. Slechts een kleine groep van militante democraten pleit zelfzeker voor een minimale tolerantie die elke samenwerking met extreemrechts uitsluit. Een meerderheid van de bevroegde AP-kiezers weet met het VB evenwel moeilijk raad. Bij hen roept het cordon tegenstrijdige argumenten op waardoor het ambigu vertoog onafgesloten en doorspekt met twijfels blijft. Zo definiëren velen het VB als een abnormale partij die weliswaar niet uitgesloten mag worden doch ook niet echt gewenst is als bestuurspartij. Aan de ene kant stellen nogal wat AP-kiezers om uiteenlopende redenen dat het ineffectief en/of ongeoorloofd is dat de gevestigde partijen het VB blijven uitsluiten, aan de andere kant speelt bij vele van deze AP-kiezers echter tegelijkertijd een democratische verantwoordelijkheid op en geven ze aan niet geheel overtuigd te zijn van de deugdelijkheid van het VB, wat maakt dat ze toch aarzelen om de partij ook effectief verantwoordelijkheid te geven. De twijfel maakt dat heel wat AP-kiezers voor én tegen het cordon zijn, waarbij strategische, affectieve en principiële argumenten niet noodzakelijk met elkaar stroken of waarbij democratische principes met elkaar in conflict komen. Deze paradox leidt bij vele AP-kiezers tot een zigzagbeweging tussen partiële tolerantie en partiële repressie. In deze context is het opvallend dat heel wat AP-kiezers het cordon als een vergissing zien, maar dat ze heel wat minder duidelijk zijn in hoeverre ze het VB daadwerkelijk willen toelaten tot de macht. Een voorname conclusie is bijgevolg dat afkeuring van het cordon sanitaire nog niet betekent dat men pleit voor een bestuursdeelname van extreemrechts.

Ten tweede blijken zowel de voorstanders als tegenstanders van de uitsluitingsstrategie hun pleidooi te duiden in termen van *democratie*, waarbij beide zijden zich in het principiële debat pogen meester te maken van de juiste betekenis van democratie en zich afzetten van andermans verwrongen kijk. Aan de ene kant zien heel wat VB-kiezers het VB als de echte voorvechter van de democratie en argumenteren ze dat de uitsluiting van de partij in strijd is met de democratische principes van electorale competitie, intrinsieke gelijkheid en open debat. Deze argumentatie neigt naar een *procedurele* en/of *populistische* opvatting van democratie, die hoogste autoriteit legt bij de volkssoevereiniteit en de politieke vrijheid. Zo stelt men dat de democratische partijen de stem van één miljoen kiezers niet kunnen uitsluiten en houdt men een pleidooi voor een absolute vrijheid van meningsuiting waar het (eigen) volk mag en moet kunnen zeggen wat het denkt. Aan de andere kant lijken de meest strijdlustige voorstanders van het cordon sanitaire terug te vallen op een meer *substantieve* democratieopvatting. In deze lezing mag het VB uitgesloten worden omdat zijn ideologie niet verenigbaar is met de fundamentele waarden van vrijheid en gelijkheid. Zeker deze groepen ontwikkelen een sluitend verhaal waarin de notie van democratie een specifieke betekenis heeft. Meer zelfs, beide kampen doen aan argumentatieve inversie en vallen terug op de gedeelde stelling dat niet zijzelf maar de Ander

ondemocratisch is. In hun strijdvertoog dat ernaar streeft de Ander te diskwalificeren, hebben beeltenis en beeldenaar veel gemeen. In beide voorstellingen verschijnt de Ander immers als iets dat de democratische limiet overschrijdt, terwijl de discussie in de ban van de paradox van de liberale democratie raakt die over de finale betekenis van democratie beslist: procedureel-populistische variant versus substantief-liberale variant. De diepte-interviews tonen evenwel aan dat het debat niet louter opgedeeld wordt in twee strijdkampen, maar dat nogal wat AP-kiezers heen en weer schipperen tussen procedurele en substantieve varianten van democratie. Deze respondenten vinden het ongepast dat het VB bepaalde bevolkingsgroepen wil buitensluiten, maar vinden het cordon sanitaire even ongepast omdat ze beseffen dat ze dan evengoed een hele bevolkingsgroep buitensluiten. Het gebrek aan onderscheid tussen de partij en haar partijelectoraat maakt dat deze AP-kiezers volledig klem komen te zitten en een warrig betoog ontwikkelen waarin ze zich tegen het cordon uitspreken, maar toch niet willen gezegd hebben dat het VB bestuursverantwoordelijkheid moet krijgen.

Ten derde blijkt de houding tegenover het cordon sanitaire in sterke mate afhankelijk van de wijze waarop burgers het Vlaams Belang en het democratisch systeem percipiëren. De meeste VB-kiezers beschrijven het VB als een *rechts-radicale partij* die een populistische stijl hanteert en radicale standpunten inneemt, zelfs soms tot de limiet gaat zonder zich evenwel buiten de krijtlijnen van de pluralistische democratie te begeven. Deze positie maakt dat de partij niet op voorhand van de bestuursmacht uitgesloten mag worden. De meeste AP-kiezers zien het VB echter als een *extreemrechtse* partij waarvan de ideologie in strijd is met de waarden en procedures van de liberale democratie. Hoewel bijna alle AP-kiezers het VB apart en buiten de grenzen van de normaliteit plaatsen, betekent dat echter nog niet dat ze allemaal voor het cordon sanitaire zijn of dat ze het VB geen bestuursverantwoordelijkheid willen geven. Bij deze kiezers lijkt de feitelijke reactie afhankelijk te zijn van de mate waarin men een bestuursdeelname van extreemrechts als een (on)verantwoord risico percipieert, wat gestuurd wordt door twee parameters: enerzijds het vertrouwen in het VB, anderzijds het vertrouwen in de maturiteit van het democratisch systeem. In de eerste plaats lijkt vrijwel geen enkele AP-kiezer vertrouwen te hebben in de competentie en de goede bedoelingen van het VB. De meesten zien het als een huichelachtige partij die niet het achterste van haar tong laat zien en de werkelijke ideeën maskeert. Hoewel de meeste AP-kiezers vrezen voor woordbreuk en machtsmisbruik, wenst een beperkte groep het VB toch een kans te geven. Belangrijker dan de perceptie van het VB lijken dan ook het vertrouwen in de maturiteit van de democratie en het ongeloof in de extreemrechtse bestuurskwaliteiten te zijn. Aan de ene kant gaan de AP-tegenstanders ervan uit dat de hedendaagse westerse democratieën voldoende maturiteit hebben en niet veel hoeven te vrezen van het VB, omdat de partij bij bestuursdeelname met tal van institutionele dilemma's zal geconfronteerd worden. Hun speculatie is dat de huidige democratische systemen genoeg fatsoenerende druk kunnen uitoefenen om het VB te neutraliseren. Aan de andere kant betogen de voorstanders van het cordon sanitaire echter

dat we het vermogen tot democratische recuperatie niet mogen overschatten, net zoals we de dreiging die uitgaat van extreemrechts serieus dienen te nemen. In hun ogen is het VB toelaten tot de macht, indien al niet een democratisch veraad, dan toch zeker een onverantwoord risico.

BIBLIOGRAFIE

- Abts, K. (2004), Het populistisch appel: voorbij de populaire communicatiestijl en ordinaire democratiekritiek. *Tijdschrift voor Sociologie*, 25(4), 451-476.
- Abts, K. & Rummens, S. (2005), Populistische democratie: een contradictio in terminis. *Ethiek en Maatschappij*, 8(4), 27-49.
- Art, D. (2006), *The Politics of the Nazi Past in Germany and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Art, D. (2007), Reacting to the Radical Right: Lessons from Germany and Austria. *Party Politics*, 13(3), 331-349.
- Bale, T. (2007), Are Bans on Political Parties Bound to Turn out Badly. *Comparative European Politics*, 5, 141-157.
- Bourdieu, P. (1985), The Social Space and the Genesis of Groups. *Social Science Information*, 2(24), 195-220.
- Buijs, F. & Fennema, M. (1998), Democratie en extremisme in Amsterdam, pp. 27-49 in I. Van Eerden & B. Hermes (eds.), *Pluriform Amsterdam: Essays*. Amsterdam: Vos-siuspers.
- Capoccia, G. (2007), *Defending Democracy: Reactions to Extremism in Interwar Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Cram, I. (2008), Constitutional Responses to Extremist Political Associations - ETA, Batasuna and Democratic Norms. *Legal Studies*, 28(1), 69-95.
- Damen, S. (2001), Strategieën tegen extreemrechts: het cordon sanitaire onder de loep. *Tijdschrift voor Sociologie*, 22(1), 89-110.
- De Lange, S. (2007), From Pariah to Power Broker: The Radical Right and Government in Western Europe, pp. 21-39 in P. Delwit & P. Poirier (eds.), *The Extreme Right Parties and Power in Europe*. Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles.
- De Vos, P. (2006), Het politieke denken van Chantal Mouffe. *De Witte Raaf*, 20(120), 7-8.
- De Witte, H. (1997) (ed.), *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme*. Leuven: Acco.
- Delwit, P. & Poirier, P. (2007) (eds.), *The Extreme Right Parties and Power in Europe*. Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Deschouwer, K. (2001), De zorgeloze consensus: de statuten van het Vlaams Blok en de partijentheorie. *Tijdschrift voor Sociologie*, 22(1), 63-87.
- Dézé, A. (2004), Between Adaptation, Differentiation and Distinction: Extreme Right-wing Parties within Democratic Political Systems, pp. 19-40 in R. Eatwell & C. Mudde (eds.), *Democracy and the New Extreme Right Challenge*. London: Routledge.
- Downs, W. (2001), Pariahs in their Midst: Belgian and Norwegian Parties React to Extremist Threats. *West European Politics*, 24(3), 23-42.

- Eatwell, R. & Mudde, C. (eds.) (2004), *Democracy and the New Extreme Right Challenge*. London: Routledge.
- Fennema, M. (1997), Extreem-rechts en de democratie. *Socialisme & Democratie*, 1, 51-61.
- Fennema, M. (2000), Legal Repression of Extreme-right Parties and Racial Discrimination, pp. 119-144 in R. Koopmans & P. Statham (eds.), *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Fennema, M. & Maussen, M. (2000), Dealing with Extremists in Public Discussion: Front National and "Republican Front" in France. *Journal of Political Philosophy*, 8(3), 379-400.
- Fox, G. & Nolte, G. (2000), Intolerant Democracies, pp. 389-436 in G. Fox & B. Roth (eds.), *Democratic Governance and International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Groot, G. (2001), Aanstoot en sluipend gif: tolerantie, democratie en het gareel van politieke partijen, pp. 213-231 in M. Ten Hooven (ed.), *De lege tolerantie: over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Habermas, J. (1996), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Jacobs, D. & Rummens, S. (2003), Wij zeggen wat u denkt: extreemrechts in Vlaanderen en nieuw radicaalrechts in Europa. *Krisis*, 4(2), 41-59.
- Kestel, L. & Godmer, L. (2004), Institutional Inclusion and Exclusion of Extreme Right Parties, pp. 133-149 in R. Eatwell & C. Mudde (eds.), *Democracy and the New Extreme Right Challenge*. London: Routledge.
- Maddens, B. (2004), Het cordon voorbij? *Samenleving en Politiek*, 11(6), 7-9.
- Margalit, A. (2001a), *De fatsoenlijke samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.
- Margalit, A. (2001b), *Fatsoen als maatstaf*. Amsterdam: Boom.
- Mouffe, C. (2000), *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2005), The "End of Politics" and the Challenge of Right-wing Populism, pp. 50-71 in F. Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Mudde, C. (2003), Het cordon is een teken van zwakte. *De Standaard*, 18 april 2003, 23.
- Mudde, C. (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedahzur, A. (2003), *The Israeli Response to Jewish Extremism and Violence: Defending Democracy*. Manchester: Manchester University Press.
- Rink, N., Swyngedouw, M. & Abts, K. (2008), *2007 General Election Study Belgium: Follow up Questionnaire. Codebook: Questions and Frequency Tables*. Leuven: ISPO-KULeuven.
- Rummens, S. (2006), Wat met het cordon? Een reactie op Patrick De Vos. *Oikos*, 39, 25-31.
- Rummens, S. & Abts, K. (2008), Politiek extremisme en de weerbaarheid van de democratie. *Ethische Perspectieven*, 28(4), 512-536.
- Sartori, G. (1976), *Parties and Party Systems: A Framework of Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitt, C. (1932), *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Stouthuysen, P. (1996), Het cordon is een blok aan het been. *Samenleving en Politiek*, 3(3), 15-17.
- Taggart, P. (2000), *Populism*. Buckingham: Open University Press.

- Van der Brug, W. & Fennema M. (2002), Is een cordon sanitair wel gezond?, pp. 233-236 in B. Van den Broeck & M. Foblets (eds.), *Het failliet van de integratie?* Leuven: Acco.
- Van Donselaar, J. (1995), *De staat paraat? De bestrijding van extreemrechts in West-Europa*. Amsterdam: Babylon-De Geus.
- VBM – *Vlaams Blok Magazine*, 2001(5); 2002(5); 2003(6); 2006(4).
- Verbeeck, G. (2003). Spoken uit het verleden? Over de strijd tegen het 'nieuw fascisme'. *Krisis*, 4(2), 60-75.
- Weber, M. (1968), *Economy and Society*. New York: Bedminster Press.

Bijlage: overzicht respondenten

- P5: Man, 43 jaar, werkloos, lager secundair technisch, gehuwd uit Borgerhout (VB-kiezer)
- P6: Vrouw, 49 jaar, vertegenwoordiger-vertaalster, universitair, gehuwd uit Borgerhout (VB-kiezer)
- P9: Man, 18 jaar, student, BSO, thuiswonend uit Borgerhout (VB-kiezer)
- P11: Man, 66 jaar, lager onderwijs, gepensioneerd, gehuwd uit Borgerhout (VB-kiezer)
- P1: Vrouw, 29 jaar, bankbediende, ASO, alleenstaand uit Borgerhout (CD&V-kiezer)
- P2: Vrouw, 34 jaar, ASO, inburgeringsconsulente, gehuwd uit Borgerhout (Groen-kiezer)
- P3: Vrouw, 31 jaar, bedrijfsjuriste, universitair, samenwonend uit Borgerhout (sp.a kiezer)
- P14: Vrouw, 49 jaar, lerares Nederlands, universitair, alleenstaand uit Borgerhout (VLD-kiezer)
- P37: Vrouw, 63 jaar, gepensioneerd, ASO, getrouwd uit Brasschaat (VB-kiezer)
- P27: Man, 37 jaar, geneesheer, universitair, gescheiden uit Brasschaat (VB-kiezer)
- P29: Vrouw, 43 jaar, kassierster in Carrefour, BSO, gehuwd uit Brasschaat (VB-kiezer)
- P31: Man, 39 jaar, parlementair medewerker, universitair, gehuwd uit Brasschaat (VB-kiezer)
- P32: Vrouw, 46 jaar, huisvrouw, universitair, getrouwd uit Brasschaat (VB-kiezer)
- P33: Vrouw, 39 jaar, arbeider, Lager TSO, ongehuwd uit Brasschaat (VB-kiezer)
- P15: Vrouw, 49 jaar, bejaardenverpleegster, TSO, gehuwd uit Brasschaat (CD&V-kiezer)
- P19: Man, 52 jaar, ziekteverlof, universitair, getrouwd uit Brasschaat (CD&V-kiezer)
- P20: Vrouw, 53 jaar, zelfstandige, ASO, gescheiden uit Brasschaat (Groen-kiezer)
- P22: Vrouw, 45 jaar, huisvrouw, universitair, getrouwd uit Brasschaat (Groen-kiezer)
- P24: Man, xxx, werkt bij post als supervisor, xxx, xxx uit Brasschaat (sp.a-kiezer)

- P38: Vrouw, 58 jaar, gepensioneerd, ASO, gehuwd uit Brasschaat (VLD-kiezer)
- P50: Vrouw, 49 jaar, werkloos, lager ASO, gescheiden uit Deurne (VB-kiezer)
- P46: Man, 41 jaar, bediende, universitair, gehuwd uit Deurne (VB-kiezer)
- P48: Man, 30 jaar, parlementair medewerker, niet-universitair hoger onderwijs, gehuwd uit Deurne (VB-kiezer)
- P40: Vrouw, 69 jaar, gepensioneerd, niet-universitair hoger onderwijs, gehuwd uit Deurne (CD&V-kiezer)
- P44: Vrouw, 56 jaar, huisvrouw, ASO, gehuwd uit Deurne (Groen-kiezer)
- P45: Vrouw, 38 jaar, verzorgster in bejaardentehuis, TSO, hertrouwd uit Deurne (sp.a-kiezer)
- P59: Man, 24 jaar, werkloos, TSO, ongehuwd uit Hoboken (VB-kiezer)
- P64: Vrouw, 43 jaar, schoonmaakster stad Antwerpen, lager TSO, gehuwd uit Hoboken (VB-kiezer)
- P60: Vrouw, 41 jaar, TSO, gescheiden (nu samenwonend) uit Hoboken (VB-kiezer)
- P54: Man, 45 jaar, bediende, ASO, getrouwd uit Hoboken (CD&V-kiezer)
- P57: Vrouw, 32 jaar, verkoopster, TSO, gescheiden uit Hoboken (sp.a-kiezer)
- P66: Man, 45 jaar, journalist, universitair, gehuwd uit Hoboken (VLD-kiezer)
- P74: Man, 26 jaar, student, universitair, samenwonend uit Schoten (VB-kiezer)
- P75: Man, 43 jaar, bediende Haven, lager ASO, gehuwd uit Schoten (VB-kiezer)
- P76: Man, 21 jaar, student, universitair, ongehuwd uit Schoten (VB-kiezer)
- P77: Man, 76 jaar, gepensioneerde zelfstandige, lager TSO, gehuwd uit Schoten (VB-kiezer)
- P68: Vrouw, 67 jaar, gepensioneerd, niet-universitair hoger onderwijs, gehuwd uit Schoten (CD&V-kiezer)
- P69: Vrouw, 71 jaar, gepensioneerd, ASO, weduwe uit Schoten (Groen-kiezer)
- P71: Vrouw, 23 jaar, student, universitair, ongehuwd uit Schoten (sp.a-kiezer)
- P79: Vrouw, 58 jaar, ziekteverlof, niet-universitair hoger onderwijs, getrouwd uit Schoten (VLD-kiezer)